

Діалог епох: українське бароко і постмодерне необароко у збірці Ю. Андруховича "Екзотичні птахи і рослини"

Галина Бійчук,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

У статті розкрито філософсько-естетичні засади українського постмодерного необароко поезій Юрія Андруховича.

Ключові слова: постмодернізм, деконструкція, необароко, бароко.

Мета уроку: ознайомити учнів із творчістю Юрія Андруховича — патріарха творчої групи "Бу-Ба-Бу", філософсько-естетичними засадами українського постмодерного необароко у поезіях Ю. Андруховича; розвивати творчу уяву, асоціативне мислення, естетичні смаки, удосконалювати навички виразного читання; формувати теоретико-літературні поняття: "постмодернізм", "карнавальний постмодернізм", "бароко", "необароко".

Обладнання: книжкова виставка творів і збірок Ю. Андруховича, портрет письменника, відеозапис поезій, програмно-педагогічний засіб та мультимедійна дошка.

Цілі:

знати:

- представників творчого угруповання "Бу-Ба-Бу";
- основні факти з життя та творчості письменника;
- тематику поезій збірки "Екзотичні птахи і рослини"; поезій Івана Величковського;
- зміст мистецьких понять "бароко", "необароко", "верлібр", "сонет", силабо-тонічна система віршування;

уміти:

- читати постмодерну поезію Ю. Андруховича;
- аналізувати особливості української постмодерної поезії;
- визначати жанрові ознаки;
- розкривати силабо-тонічну систему віршування;
- порівнювати постмодерне необароко і бароко І. Величковського, М. Семенка в українській літературі XVII—XX і XXI століття;
- відстоювати своє власне світобачення й світовідчуття автора.

Методи, прийоми та форми роботи: слово вчителя, визначення цілей уроку, робота в групах, усна зв'язна розповідь, виразне читання поезій учнями, випереджальне та індивідуальне завдання, учнівські презентації і творчі проекти, планування, рефлексія під час і після аналізу збірки.

Тип уроку: комбінований з елементами особистісно зорієнтованого навчання.

Хід уроку

1. Мотивація навчальної діяльності

2. Забезпечення емоційної готовності до уроку

3. Актуалізація суб'єктивного досвіду й опорних знань

— Який у вас настрій після прослуховування пісень С. Вакарчука з його авторського альбому "Глорія"?

— Які асоціації виникли у вас під час перегляду відеофрагментів про стиль "бароко" архітектурних споруд в містах Києві та Львові? Чи знайомі вам ці фази будівель?

— Прочитання постмодерної поезії Ю. Андруховича було важким для вашого сприйняття чи розуміння?

У вступному слові вчитель наголошує, що кожна історична епоха народжує нову хвилю митців, особистостей, що "ламають" стереотипи мислення, висувають нові ідеї. Постмодерністи одними з перших відчували підсвідомий синдром у зламі свідомості мас "постіндустріальної епохи", краху соціалістичної системи пострадянського простору. У 80—90-х рр. XX ст. з'являються нові угруповання митців, що прагнуть переосмислення цінностей, традицій, пошуків авангардного стилю в мистецтві.

Учні називають літературні об'єднання цього періоду, пояснюють суть мистецького напрямку постмодернізму 90-х рр. XX ст. Розмірковуючи про особливості постмодернізму в українській літературі, бубабіст Віктор Неборак наголошує, що умовою з'яви постмодерного твору є розігрування в ньому "попередньої літературної традиції", перетрушування "знерухомілого канону модернізму" та наявність "певних концентричних кіл, як-от: канон національної літератури, європейський літературний канон" і т.д. [2].

Постколониального канону ж немає! Тобто — кожен сам собі тепер творить канон. Спробуємо уявити, який приблизно канон, з огляду на українську літературну традицію, міг би бути в Андруховича.

Учні називають Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітку-Основ'яненка, В. Підмогильного, Б.-І. Антонича, В. Шевчука.

Учитель. Чому тема уроку звучить саме так: "Діалог епох: українське бароко і необароко постмодернізму"?

— Які стилістичні особливості естетично зближують барокову традицію XVII—XVIII ст. і постмодернізм кінця XX століття (на матеріалі збірки Ю. Андруховича)?

— Яке головне завдання митця бароко?

— Чому відбулося виродження мистецьких форм?

— Якою була ситуація в Україні у 80—90-х рр. XX ст.?

Актуалізуючи поняття "бароко", звертаємо передовсім увагу на характер естетичних явищ, що об'єднують авангард 20—30-х і бубабізм 80—90-х рр. XX ст.

У літературі барокова традиція стала універсальним джерелом стилістичних пошуків епохи модерну й постмодерну. Про природу бурлеску в творчості письменників так званої нової української літератури (Шевченка, Котляревського, Гоголя, Квітки-Основ'яненка) є чимало критичних досліджень. Водночас естетика "бароко", зокрема в українській літературі, й донині є проблемою, що вивчається літературознавцями. У колі зацікавлених дослідників як українська літературна доба бароко XVII—XVIII ст., так і бароково-готичні відлуння

в прозі (кін. XIX — поч. XX ст.). Футуристична гра Михайля Семенка продовжує експериментальні спроби українського барокового поета-“кончетиста” І. Величковського, “перед футуриста” М. Гоголя.

Посилений інтерес сучасності до бароко як відкритого типу культури, як мистецтва, що презентувало необхідний ступінь свободи, пояснює культуролог Неллі Корнієнко (Див.: у статті “Український театр у переддень третього тисячоліття. Пошук (Картини світу, ціннісні орієнтири. Мова. Прогноз). — К., 2000. — С. 31).

Учні першої групи — “літературознавці”. “Необароко” (за визначенням літературознавця І. Ільїна) схильне не до цільного, а до подрібненого й фрагментарного — це типові морфологічні пари, що їх свого часу визначив як типологічні характеристики бароко Е. Д’Орс.

Апогеєм необарокового синтезу в українському мистецтві 90-х рр. О. Гуцулак (слідом за Неллі Корнієнко) називає творчість поетів угруповання “Бу-Ба-Бу” (зокрема проект “Крайслер Імперіал”).

За сучасних умов, коли культура вже не є тим, чим вона була раніше: сферою сутнісного й ідеального, непорушного панування вічних канонів краси, довершеності й витонченості, коли “тривіальна література” утвердила читача в непорушності накинутах йому стереотипів сприйняття, стандартизованих до рівня забобів, авторська позиція істотно змінилась.

Головне завдання митця бароко — справити незабутнє враження, здивувати, шокувати глядача (читача), використовуючи контраст, суперечливість епох.

“Барок усюди був літературною течією, що свідомо звернулася до народу: “звернулася”, залишаючись в певній аристократичній дистанції від нього, але звернулася, живаючи, хоч принагідне, народну мову, зацікавившись народною поезією, продукуючи твори релігійні та світські, що або мали за мету увійти до народного життя, або — незалежно від свого призначення — змогли відповісти мистецькому смаку народу, та до народного життя дійсно увійшли”, — так характеризує цю добу філософ, літературознавець Д. Чижевський [5].

Водночас літературна доба бароко означила комунікативний прорив у сферу народної культури, відобразила можливість налагодження діалогу між світським життям і релігією. Однак тривалі процеси секуляризації призвели до специфічного “спотворення”, відродження мистецьких форм.

Кризова ситуація в літературі 80—90-х рр. XX ст. спричинена початком засилля арт-продукції “низького” ґатунку, що задовольняє смак невибагливого читача, вихованого радянською ідеологією, тогочасним мистецтвом. Для постмодерністів подібна література стає основним предметом пародіювання, а її читач — об’єктом глузування, оскільки неприйнятним є все, що видається “забронзовілим”, перетвореним на стереотип свідомості [2].

Учитель разом з учнями пригадає будову художніх систем епохи Середньовіччя, Відродження, кінця XVII — поч. XVIII ст. Літературні тексти цієї епохи безпосередньо презентують прояв відкритості, визначеності ренесансної форми.

Традиційною культурною моделлю такої репрезентативної свободи в Європі став карнавал Середньовіччя й Ренесансу. Ця обрядово-видовищно-ігрова форма дійства, до якої Ю. Андрухович звертається і в прозі, втілена у поетичній збірці “Екзотичні птахи і рослини”.

Учні другої групи отримали завдання пошуково-дослідницького характеру: знайти реміні-сценції, перекоування двох епох — естетики бароко І. Величковського й необароко постмодернізму Ю. Андруховича у збірці “Екзотичні птахи і рослини”. Пояснити назву поетичної збірки.

Водночас старшокласники мали ознайомитися й прочитати поезії цієї збірки й попередні збірки письменника — “Небо і площі”, “Середномістя”, що увійшли до повного видання віршів.

Учні другої групи. Карнавал у постмодерній ситуації визначається як новітня модель поетичної комунікації, що культивує діалогізм форми. Подібне перегравання літературного тексту знаходимо у творчості І. Величковського. Наприклад, “рачачі”, “фігурні”, “емблематичні” вірші тощо, а літературні проєкції Ю. Андруховича, естетика необароко, реалізується через поєднання “масової” та “елітарної” культури. Численні парафрази, епіграфи до барокової традиції, вільний святковий дух народу та релігійний догматизм органічно поєдналися у драматичних жанрах (містерія, вертеп).

Учитель доповнює: За висловлюванням психоаналітика К.Г. Юнга, карнавальні ігрища предків розглядаються як “колективне несвідоме”, архетип “самості” — еґо — свідомості”. Бахтінська модель карнавалізованої радянської дійсності — це віртуальне дійство соцреалістичного театру масок, “свято, яке завжди з тобою”, реальність, що потребувала карнавалу.

Мета постмодерніста — розвінчати ілюзіонізм дійства, відтворити і розіграти його поетичними засобами. Тому посилена увага до знакового характеру мови віддзеркалює необарокову ідею “еклектики”, де завдяки гротеску метафори сполучаються культурні коди різних епох, реальні особи й вигадані герої: мандрівний студея та “Ієронім Босх”, Самійло Немирич і Нарбут (“Нарбутове А”), вулиця Радянська та середньовічний Звіринець, танго “Біла троянда” й “Соломій Соло”.

Ідея карнавального “світу навиворіт”, втілена в поетичному шоу Ю. Андруховича, сприймається без чуттєвих втрат, оскільки символізує особливий рух до відродження духовності.

Отже, добірка віршів “Екзотичні птахи і рослини” репрезентує епоху бароко. (Бароко — напрям у мистецтві та літературі XVII—XVIII ст., для якого характерне поєднання релігійних і світських мотивів, образів, тяжіння до різних контрастів, складної метафоричності та алегоризму, прагнення вразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору.) Для цього обирається ігрова форма карнавалу, втілена в українській традиції через ярмаркове майданне дійство, що символізує переоцінку всіх іпостасей людського буття. Після того, як старшокласники виразно прочитають поезії, вчитель пропонує їм самостійно визначити основні риси постмодернізму у поетичній творчості Юрія Андруховича. Такими помітними ознаками є:

- втрата віри у вищий сенс людського існування;
- розгубленість індивіда перед власною екзистенцією (*екзистенція людини* — це “буття для смерті” як єдиної мети та підсумку існування, погляд на повсякденну дійсність як на театр абсурду);
- поглиблена рефлексивність (*рефлексія* — емоційне осмислення автором власних переживань, роздуми над динамікою душевного стану);
- іронічність та самоіронічність;
- епатажність (з погляду традиційно-обивательського); (*епатаж* — скандальна витівка; поведінка, яка характеризується повним ігноруванням правил та певних норм моралі);
- елітарність;
- орієнтація на ідеологічну незаангажованість (погляди, позбавлені, на відміну від заангажованості, прояву соціальної відповідальності митця за результати своєї творчості) .

Учитель пропонує учням записати основні ознаки постмодернізму в читавці щоденники.

Учні третьої групи для аналізу вибрали поезію Ю.Андруховича “Пошуки вулиці” й озвучили результати досліджень.

Мова автора є символічною. Ліричний герой промовляє до своєї сестри, хоча у цьому образі він вбачає увесь народ, усе суспільство.

Ключові образи твору:

"*потрібна вулиця серед тисячі інших*" — символ загублених людських чеснот, чистої душі, яка втратила своє обличчя серед таких же "вавілонських, перейменованих, передсмертних, пір'ям і кістками загачених", тобто серед інших, занедбаних морально, утрачених у духовному аспекті людей;

годинник — про нього безпосередньо у поезії не йдеться, але саме він відлічує час: "восьма вечора, "о пів на дев'яту", "поночі" ...

Це символ швидкоплинного людського буття, у вирі якого й відбуваються ці всі брудні події, котрі су-проводжуються "засміченням та забрудненням вулиці".

Автор говорить про звалища, які можна побачити на шляху, шукаючи цю потрібну вулицю. Тут і пияками обжиті сходи, і повішенники, які бовваніють на тлі паркового огорож "згаслими ліхтарями".

Згаслий ліхтар — ще один символ душі, яка безслідно залишила це життя, раптово переставши освічувати простір та нагадувати про своє існування.

"Хіба реально знайти вулицю, від якої залишилися смітники та вбиральні?" Ці слова автора є вираженням глибокого розчарування ліричного героя у своїх пошуках. Це марні надії, адже з вулиці "не те що храм, а навіть музей переселився на іншу планету";

блудниця, "більше схожа на труну, ніж на вмістилище насолоди", — образ, який узагальнює такі ж безнадійні, втрачені людські особистості, що блукають "у підземному переході";

підземний перехід — це наше низьке, ніби підземне, життя, позбавлене світлих, чистих мрій, приємних речей та благородних людських бажань.

Завершується поезія висловленням критичного, навіть зневажливого ставлення ліричного героя до життя, яке його оточує.

"Хіба це розумно, хіба нормально — знайти вулицю, якщо насправді ми в лісі ..?";

ліс — образ знову ж таки сьогодення, темного й загаченого, "де повно чудовиськ, і гілки б'ють по очах";

чудовиська — це люди-перевертні, тобто ті, хто живе лише за інстинктами, а не за законами честі й правди;

гілки — проблеми та несправедливе ставлення людей, що оточують ліричного героя у житті.

"...А повз дупла клубів, кафе й актових залів, сліпі здійснюють свій похід на запах крові ..."

дупла — автор вживає цей символ темноти для підсилення показу втраченості та безнадійності;

сліпі — ті ж самі чудовиська, а ще — люди, які не усвідомлюють, в якому оточенні їм доводиться жити; *на запах крові* — означає діяти, керуючись егоїстичними поглядами на життя, які спрямовані тільки на здобуття наживи.

Засобами постмодерної поезії письменник Ю. Андрухович висловив своє ставлення до здеморалізованого суспільства. Його ліричний герой ще сподівається знайти чесних людей, що живуть по совісті.

Однак згодом він переконується, що нерозумно шукати правду у світі, де всі лише біжать уперед, не зупиняючись, щоб осмислити пройдений шлях.

У віршуванні автор вдається до верлібру (верлібр

— неримований нерівнонаголошений вірш), того ж таки верлібру, який до останнього часу вважався невластивим українській мові й поезії, сприймався як погано ритмізована проза. А те, що ці погляди стають дедалі безпідставнішими, — заслуга якраз молодого покоління поетів, серед яких й ім'я Ю. Андруховича.

Під час аналізу учнями сонета "Азарт" простежується система постмодерних поглядів автора на сучасність, а ще — його майстерність у цьому жанрі.

Тема влади, нищівної сили грошей "щербато усміхається" у вірші Ю. Андруховича. Автор гостро засуджує вбивство заради збагачення. У підтексті поезії звучить німе питання: за яку суму можна купити людське життя, і взагалі, чи можливо це зробити ?

Вживання поетом жаргонної лексики допомагає побачити всю нищість, нагнітає страх перед таким азартом, який на шляху до мети не бачить перешкод, у якому "мета виправдовує засоби":

"Ти в пику його вмаж !...! різнику в чоло зацідив прасом."

Поет вдається до *евфемізму* (замість "різник помер" він пише: "Той більш не буде торгувати м'ясом"), та це аж ніяк не можна назвати пом'якшеною формою до слів "убивство", "смерть", скоріше навпаки: автор намагається наголосити: "Нема людини!" Але водночас хоче сказати, що це непоодиноким випадок. Вірші Ю. Андруховича сюжетні (тягнуть до прози), а "герої" безіменні.

Другий терцет (*терцет* — тривірш) синтезує все сказане вище і рукою долі підписує вирок: душогуб мусить заплатити за скоєне:

*У супроводі гречних поліцаїв
Музика йде навік, мов у Почаїв,
Кудись далеко, певно, у тюрму.*

Поетична збірка апелює до актуалізації двох значень відкритої форми: карнавалу як надчасової ілюзії реальності, й карнавалу, як перетвореної ілюзії соціалістичного буття.

Рефлексія. Учні діляться своїми враженнями від сприйняття постмодерної поезії Ю. Андруховича.

Підсумок уроку.

Запитання до учнів:

— Що вам дало вивчення постмодерної поезії Ю. Андруховича?

— Чи змінилося ваше світовідчуття й світосприйняття після аналізу збірки "Екзотичні птахи і рослини"?

Домашнє завдання: переглянути свої записи в зошитах про неobarocco, ознаки постмодерного напрямку в мистецтві й написати твір-мініатюру "Діалог епох: українське бароко і постмодернізм", або "Мої враження від поезій Юрія Андруховича".

Література

1. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини. — Івано-Франківськ: Лілея — НВ, 1991.

2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. — Москва: Искусство, 1975.

3. Габор В. Українські літературні школи та групи 60—90-х рр. XX ст.: Антологія вибраної поезії та есеїстики / Упоряд., автор. вступн. слова, бібліограф відомостей та прим. Василь Габор. — Львів: ЛА "Піраміда", 2009.

4. Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу (Хронопис кінця тисячоліття). — Львів: Піраміда, 2003.

5. Чижевський Д. Історія української літератури — Нью-Йорк УВАН-НТШ, 1956.

В статье рассматриваются философско-эстетические основы украинского постмодерного неobarocco в поэзии Юрия Андруховича.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, деконструкция, неobarocco, барокко.

The article discloses the philosophical and esthetic basis of Ukrainian postmodern neobarocco in poetry of Ju. Andrukhovich.

Key words: postmodernism, modernism, neobarocco, barocco.